

**ПРИНОСЪТ НА „СЛАВЕНОБОЛГАРСКИЙ ПРЕДРУЧНИЙ
ПОСЛАТЕЛНИК ЗА НАСТАВЛЕНИЕ НА БОЛГАРСКИТЕ ЮНОШИ“
(1835) НА НЕОФИТ БОЗВЕЛИ И ЕМАНУИЛ ВАСКИДОВИЧ
ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ
ЕПИСТОЛАРЕН СТИЛ¹**

МАРИЯ МИЦКОВА

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
m_mitzkova@yahoo.com; mitzkova@uni-plovdiv.bg

„Славеноболгарский предручний послателник за наставление на болгарските юноши“ (1835) на видните възрожденски учители Неофит Бозвели и Емануил Васкидович е един от първите два печатни писмовника и учебника за писане на писма в историята на българската дидактична литература. Следвайки наследената класическа структура на подобен тип епистолярни ръководства, състоящи се от дефиниция, цел, класификация, ред на съставните части на писмото и стилистични насоки, Послателникът съдържа както образци за типове писма, така и моменти от теорията на епистолярния стил.

Статията изследва практическите съвети и теоретичните насоки на двамата автори за създаване на добро по език и стил писмо, от една страна, и съставянето му според определени формални правила, от друга. Предмет на интерпретация е учението на Бозвели и Васкидович за структурата, съставните части и реквизитите на писмата и за подходящите етикетни изрази, отговарящи на съответния реквизит и вида на писмото.

Ключови думи: българският XIX век, писмовници; структура на писмото; реквизити на писмото; епистолярен стил

**THE CONTRIBUTION OF *SLAVENOBOLGARSKIY PREDRUCHNIY
POSLATELNIK ZA NASTAVLENIE NA BOLGARSKITE YUNOSHI* (1835) BY
NEOFIT BOZVELI AND EMANUIL VASKIDOVICH TO THE DEVELOPMENT
OF THE 19TH-CENTURY EPISTOLARY STYLE**

MARIA MITSKOVA

PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV
m_mitzkova@yahoo.com; mitzkova@uni-plovdiv.bg

Slavenobolgarskiy predruchniy poslatelnik za nastavlenie na bolgarskite yunoshi (1835) by the prominent Revival pedagogues Neofit Bozveli and Emanuil Vaskidovich is one of the first two published Modern Bulgarian manuals and textbooks on letter writ-

ing in the history of the Bulgarian didactic literature. Following the inherited classical structure of epistolary manuals that consists of a definition, purpose, classification, arrangement of the constituent parts and stylistic guidelines, this book provides examples of letter writing models, along with details on the theory of epistolary style.

The article studies the unique system of practical advice and theoretical guidelines proposed by the authors, concerning the composition of well-worded and grammatically correct letters, on the one hand, and their composition and shaping in accordance with the existing formal rules, on the other. The subject of interpretation is Bozveli and Vas-kidovich's views regarding letter structure, components and requisites, and the appropriate etiquette expressions matching the relevant requisites and the type of letter.

Keywords: the Bulgarian 19th century; letter-writing manuals; letter composition; letter requisites

За българския XIX век – века на промените, в който новото се случва бързо, 1835-а е особено отличителна година. Тя започва с едно събитие, с което възрожденският българин окончателно прекрачва в Новото време – откриването на първото светско училище в Габрово – и се превръща в година събитие не само в историята на българското образование, но и в историята на българското книгопечатане. Публикувани са 16 книги – брой, който в сравнение със съседните отминали и предстоящи години на десетилетието изглежда значителен и който ще бъде достигнат отново едва в средата на 40-те години. Този факт сам по себе си е впечатляващ, но още по-красноречиво е обстоятелството, че в отговор на изискванията на времето 14 от тези книги са учебни помагала. Със стремежа си към утилитарност, към „общополезност“ на всички свои начинания в съответствие с просвещенската концепция за образованост и създаване на любов към знанието книжовниците стават учители и будители. Те преобразяват книгата в полезния учебник, който дава познания на достъпен език за природата, историята, географията и проповядва една нова нравственост, чиято основна същност е работата в полза на обществото.

Издаден през същата 1835 г. в Крагуевац като шеста част на малката ученическа „енциклопедия“ „Славяноболгарское детеводство“² (1835) – поредицата от учебници по аритметика, граматика, география, нравственост на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович³, „Славеноболгарский предручний послателник за наставление на българските юноши“ е едно от първите ръководства за писане на писма и водене на кореспонденция в историята на българската дидактична литература.⁴ В основата на Послателника просвещенското разбиране за утилитарност и достъпност на знанието се превъплъщава в практическата идея за съобразяване с очакванията, нуждите и интелектуалните възможности на бъдещия възприемател – ученика. Подбирането на езика и внимателното представяне на теорията за писане на писма с подходящите примери, събрани в малка компилация от полезни за практиката, занимателни или въздействащи четива, е напълно в съответствие с тенденциите от века на Просвещението, в който излизаци-

те писмовници освен образци за типове писма съдържат и моменти от теорията на епистоларния стил (Дамянова/Damyanova 1995: 19; Newbold 2008: 272). Именно този факт прави Послателника онова добре обмислено и ясно структурирано ръководство, „обучително упражнение“ (с. 10) за езиковата и стилистичната страна на „посланнописанието“ (с. 6). В характерния за времето обстоятелствен титул Бозвели и Васкидович обговарят този аспект от значението и предназначението на своята „предручна“ книга по следния начин:

(Шеста част от Детеvodството – бел. моя, ММ) съдържаща наставнителна устава, и порядочно подобателна примера, послателна поучения, как всякий според причините, лицата и обязательства прилично да писува (титул).

Анализирайки първите английски писмовници на народен език от Новото време, американският изследовател У. Нюболд отбелязва, че най-отличителният белег на просвещенските „епистолографии“ е обучаването (Newbold 2007: 130) – въвеждането на неопитния читател в изкуството да се пишат и да се съставят писма по определени зададени модели. Съществено място в подобни наръчници заемат „уроците“ и практическите насоки за структурата, съставните части и реквизитите на писмата и за подходящите етикетни изрази, отговарящи на съответния реквизит и вида на писмото. За да постигнат целите си и в същото време да отговорят на просвещенското изискване за полезност на знанието, обикновено писмовниците са снабдени и с определен набор от примери за различни видове писма, съобразени с подбраните комуникативни ситуации.

Напълно в унисон със своето време двамата свищовски учители Неофит Бозвели и Емануил Васкидович създават своя Послателник с идеята, че той е „предручна“ книга за писма, ръководство за „наставление на Болгарските юноши“ (титул). Водени от съзнанието, че пред техния писмовник ще застане незапознат с проблематиката читател, те се стараят да представят внимателно и пестеливо епистоларната теория, като в същото време обговарят подробно двата основни проблема на „посланнописанието“ (с. 7) – създаването на добро по език и стил писмо, от една страна, и оформянето му според определени формални правила, от друга.

Тяхното учение за правилната и издържана структура на писмото и добрата композиция на текста се подчинява на принципа за „подобното и полезното положение на веществото“ (с. 10), в който прозира схващането за необходимостта от следването на зададени модели за разположението на езиковия материал. В този смисъл съставните части, които те отбелязват, могат да бъдат разглеждани като реквизити, защото са представени като задължителни компоненти на всяко едно образцово писмо с точно определено разположение в рамките на листа. Двамата автори отбелязват, че „существителният части на доброто послание са, 7: Наричание. Предисловие. Разказание. Окончание слова. Подпис. Надпис“ (с. 12) и дата, а следването на предложениния модел, е гаранция за успешното писмовно об-

щуване, тъй като „доброто нареждани, совершава всичката част на посланието“ (с. 12).

Те пристъпват към своето изложение с коментар върху вътрешната форма на писмото. Според композиционната схема, начертана в Послателника, то трябва да започне с обръщение, което да съдържа подходящото за ситуацията поздравление и правилното титулуване на адресата:

Нарицанието у славеноболгарскаго языка ся называва: поздравление, или целование, което бива според найизвестото, или найдалечно обязательство, и познанието на двети лица, и според состоянието, и образа на оногова, кому то показва посланието (с. 12).

В тези думи се съдържа и важен обучителен елемент. Двамата автори насочват своя читател към разбирането за това как функционира едно общество, основано на взаимодействия и зависимости. За тях титулуването не е само способ за отделянето на събеседника от останалите, за открояването му по най-подходящия начин чрез отношението на уважение и внимание. Те препоръчват да се титулува според обществената позиция, социалните роли и връзките между двамата кореспонденти, като задължително се спазва социалната йерархия. В този контекст от учители по граматика и нравственост Бозвели и Васкидович се превръщат в учители „по общество“, които чрез своята дейност спомагат за изграждането на личността не в битов, а в социален план (Попова/Popova 1995: 39).

За да не бъдат голословни и да са докрай полезни на своите читатели, те дават няколко примера за етикетни обръщения, при което разглеждат встъпителните и заключителните етикети като двойка от съответстващи си изрази, подчинени на правилото да не се променят фокусът към адресата и тонът на общуването. За тази цел се препоръчва спазването на стилистичното изискване за умереност в изказа и избягване на „всички непотребни многословни“ (с. 13). Разграничавайки формалното общуване от общуването в неофициална среда, всяко от които изисква специален подбор на езиковите средства, съобразен със съответната социална и комуникативна сфера, двамата свищовски учители дават за пример следните етикетни изрази:

Сиреч, аколи говориме на титлата: Славеснейший Княже! У последието на посланието подобава да речеме: на Вашето Славнейшество (с. 12).

Когато пак писуваме на приятелити и познайниците си, тогда не употребляете пространни титли, но ся благодариме, само на, известный мой друже! вожденный брате! (с. 13).

За оформянето на писмото помагат и конкретните практически насоки за правилното разположение на „нарицанието“ като реквизит, които авторите предлагат:

Прочее нарицателното состоява, от два или три стиха, и многожде, само отдве речи, и писуваея горе в челото на посланието. Прочее нарицанието у челото воспримва първата титла, на достоинството на оногова, комуто писуваме (с. 12).

Втората структурна част на писмото – съдържанието, е отбелязана в своите съставни компоненти: „предисловие“, „разказване вещественое“ и „окончание слова“. Тъй като по общо разбиране това е най-съществената част на писмото, Бозвели и Васкидович започват своя коментар с добронравие като добродетел, която украсява както устното, така и писменото общуване.

Според тяхното определение в увода се излагат основанията и поводът за написване на писмото:

Прочее общо обикваме в нашите послани, да пред писуваме предисловие, и да показваме, и да явяваме причините, които ни подканиха: на вопрошението, и найближните обстоятелства, чрез които ся подвигнахме да пишиме (с. 13).

И тъй като възприемат писането на писмо като акт личен и дори интимен, колкото и той да изисква придържане към общоприетите правила и норми на добро поведение и говорене, Бозвели и Васкидович настояват личният момент и специалното отношение към адресата никога да не се изоставя. Пречупвайки това виждане през призмата на стилистичната редакция на текста, те препоръчват избягването на шаблона и лишените от дълбочина и смисъл изрази:

Обаче пак е противно, и смешно да употребява някой всякогаж, все едно предисловие у неговите посланий, и винаги да вопрошава за здравие, оногава, куму то писува (с. 14).

По отношение на изложението като втора съставна част на съдържанието двамата автори отбелязват, че то трябва да бъде съобразено с целите на писмото, а негови отличителни черти трябва да са последователността и градирането по важност на информацията. Според тях структурно това се постига чрез разделянето на текста на абзаци, а пунктуационно – чрез поставянето на главна буква в началото на всеки абзац:

первом подобава дая полагат подостословните расказани, и дая изричат с повече речи: втором, после малословните, с малко хурати, и всякое новорасказаное да започева с новий начаток, чрез одинаго великаго буква (слова) (с. 14).

На свой ред заключението като третия компонент на съдържанието е коментирано в съответствие с насоките за писане на „предисловието“. И тук двамата автори наблягат на факта, че „за окончания слова“ (с. 14) се използват етикети, културни изрази, които те наричат „политически наречии“ (с. 14). В техните разбирания този факт не противоречи на зададеното вече условие за индивидуален подход към всеки един адресат. Затова поясняват, че подборът на заключителния израз трябва да бъде съобразен с предназначението на писмото и комуникативното намерение на „посланописателя“:

Окончание слова на посланието, подобава да извира от това самото послание: и дая съдържава, и да е прилично, непренудно, и совсем согласно с работата, за която писува: обаче достосмешно би било да употребяваме едно

окончание слова, у всякое обстоятелство, за което щем би писале к лишаемому приятелю (с. 14 – 15).

Този модел за структуриране и подреждане на съдържанието се следва стриктно в приведените примери за видовете писма във втората част на Послателника. А за да онагледят своите насоки с практическо изпълнение, в текстовете на първите два примера за лична кореспонденция – писмо към приятел и съответстващото му писмо отговор (с. 22–24) – съавторите дори посочват в скоби коя част от съдържанието отговаря на всеки един от посочените три елемента.

Следващият реквизит, върху който се спират Бозвели и Васкидович, е наречен „подпис“ (с. 15). При разгръщането му те разясняват, че в него се включват заключителният етикет, името на подателя и датата на изпращане на писмото. Или с езика на XIX век:

Когато ся совершат писмата последова подписа, над който, подобава да ся пригледват последните, сиреч, надписа на титлата, онуй което ся говоре, подклоност, подписа на името, с означението на месячнаго дня, годината, и мястото гдето е писано посланието (с. 15).

В Послателника се дават и точни напътствия къде в рамките на листа да се положат съответните езикови елементи, а съветът на авторите е заключителният етикет да бъде израз на скромността на изпращача на писмото, която да се внушава с едно ясно изразено отношение на уважение и почит спрямо получателя:

После окончание слова на посланието, восприемвася пак титлата неизменно, како и у посланното последие. Обаже кумахай две перста подоле, от окончанието, посред периода, и да пригледва всакогаж посланосписателя личното достоинство и состоянство, лицето на степенят, и да воспоминаву някогаж: раб менший, подклонняйший и прочая (с. 15).

А местний знак, щото ся писува, и месячный ден, и годината, обичай е да ся писуват у лявата страна на листат срещу имято (с. 16).

Наред с това Бозвели и Васкидович обръщат внимание и на външната форма на писмото – сгъването на листа, надписването и украсяването на плика, яснотата на почерка и цвета на восъка, с който се запечатва:

Като ся совершат внутрешнии писмянии причини, свивася посланната бомага (хартия) в четвертит образ. Неравен, да избягваме же от художните послателни свиванийта, което е многопохулно и весма смешно. И после ся подписува: което ся именува НАДПИСАНИЕ. Подобаваже да ся пиши на языка, в който ся писува: защо безместно и многосрамно е у другий язык да пиши посланието, а на другий надписанието (с. 16).

Просвещенското нравствено-естетическо отношение към реалността, което за двамата будители стои в началото на всички човешки дейности и взаимовръзки, съвсем логично намира своето място и в техните разяснения и напътствия за оформянето на надписа на писмото. Според тях той трябва да съчетава в себе си и двете начала – и красивото, и благонравно-

то. От естетическа гледна точка, „надписанието“ трябва да бъде „чисто“ и „разсудително“, но в същото време да отговаря на нравствените идеали и да бъде „добропрочтателно, совершенно“ (с. 16). Представяйки вътрешната и външната форма на писмото като единно цяло, Бозвели и Васкидович не пропускат да подчертаят, че „надписанието“ трябва „и да е согласно, с нарицанието, на послателното последие“ (с. 16). Наред с това насочват своите читатели и към изискването за придържане към книжовноезиковите правила при изписването на адреса:

и да бива или в дателний, или на винителний падеж. Обаче първият е подобър, и за това е пообикновен (с. 16).

В представите им на учители по роден език дори нещо толкова малко като един граматически издържан, правилен надпис на писмо също е въплъщение на просвещенските нагласи и философските разбирания на времето. В него се съчетават вътрешната правилност („правописанното пригледвание“) и външната форма – естетиката. Ето защо като „сущевителна“ част и задължителен елемент за доброто представяне на писмото Васкидович и Бозвели определят и „окрашенството“ (с. 17). Те виждат красотата като духовно качество и като физическо проявление, което свързват с понятието за чистота – чистотата в човешките взаимоотношения като благонаравие, а през призмата на изготвянето на писмото – и чистотата на текста – като морална отговорност и проява на уважение и указване на „чест“ към получателя:

От нужните състоянства е, и окрашенството на посланийта, което подобава совсем да има посланнописателят, за да восприемни чест от человетецте, както чиний и известний у работите си, без да намацва книгата, за не попръсква бомагата с мастилото, и да упазва себеси списателя, да не писва погрешки, и после да стружи с пероножчето: чрез то, не самото негово писмо ся развалва, но и чистотата ся повреждава (с. 17).

Като важен и неотменен компонент от „окрашенството“ на писмото двамата автори посочват и правилното разположение на реквизитите; по тази причина дават точни указания за мястото на адреса в рамките на плика:

найпаче (...) личното нарицание, подобава да е писано, два до четире перста на широко в началото на бомагата, среди страната (с. 17).

Последната тема, върху която Бозвели и Васкидович се спират в своето изложение, посветено на структурните особености и съставни части на писмото, е „за ответ на писмата“ (с. 17). Двамата педагози подчертават, че навременният отговор е въпрос на етикет, на следване на общоприетите норми на поведение, в чиято основа лежи етиката в обществените отношения. Отбелязвайки този факт, авторите извеждат на преден план идеята за писменото общуване, личното взаимодействие между двама души като огледало на социалните отношения, на начина, по който функционира обществото и по който се осъществяват връзките вътре в социума. Затова подчертават, че отговорът на писмото е не само лична отговорност, но и

обществена, той е установена социална норма и в този смисъл е задължително условие за успешна комуникация и постигане на комуникативните цели:

Политическото (гражданоприветливото) благоразумие ни учи, как, когато приемваме послании, колкото попущат нам обстоятелствата, поскоро да отписуваме и известно, на определенните дни: защо ако някой покаже леност, от ден на ден забравя, или може да захвърли негде посланието, или да го загуби, от което ся случва погрешка, и ако найпаче нема посланнопазителство (с. 17–18).

Бозвели и Васкидович представят и още една страна от темата за писмото като отражение на обществените отношения и епистолярния етикет. С цел да се отдаде почит към реципиента и да се отбележи по подобаващ начин мястото му в обществото, което, на свой ред изисква подходящо отношение от страна на кореспондента, двамата автори предлагат „кратко титло надписание“ (с. Б*/19–21). За разлика от Послателника, чиито автори не коментират предложениия списък, в предисловието на своя „Писменник общеполезен“, излязъл в същата 1835 г., Хр. Павлович отбелязва, че „встъплението в Писмописанието е весма кратко, и съдържава сичките нуждни Надписи и Титли, които се писуват от вон на писмата“ (Павлович/Pavlovich 1835: IX). Така титулуването се разглежда като съставна част на „надписанието“, на адреса на писмата. По тази причина Бозвели и Васкидович го включват в края на първата част от своята „предручна“ книга преди примерите за „посланните“ видове.

Двамата автори на Послателника представят формите на титлите при изписването на адресните данни основно в дателен падеж, които няколко страници по-рано са определили за по-правилни (вж. с. 16). А йерархията на обществените позиции и социалните роли в официална и в неофициална, семейна среда представлява своеобразен срез на тогавашното общество и отразява една възможна негова стратификация. Възможна, защото част от посочените управленски и господарски титли като „принцип“ (принц), „фелтмаршал“, „граф“ (с. Б*/19)⁵ не съществуват в тогавашната българска реалност най-малкото поради факта, че българските земи са част от Османската империя, в която за назоваване на позиции в държавната, служебната и обществената йерархия се използват османотурските термини. Навлезли от немския език, тези титли насочват освен към споменатите в титула „елиногречески“ източници и към вероятни сръбски, както и руски (църковнославянски) източници на Послателника, повлияни от настъпилата по времето на Петър I промяна в руския официален и епистолярен етикет (Полонский/Polonskii 2013: 1–2)⁶.

В представения от Бозвели и Васкидович списък титлите могат да бъдат разпределени в три големи групи:

– за назоваване на държавнически (аристократични) и обществени (военни) позиции – „К царю“, „К Светлейшаго Принципа“, „К Фелтмар-

шалу“, „К Графу“, „К Генералу“, „К Полковнику“, „К офицеру“ (с. Б* /19–20);

– за семейни и неформални връзки и формални отношения в неофициалната сфера – „К лекарю“, „К Учителю“, „К Ученику“, „К Тарговцу“, „К Художнику“ (към занаятчията), „Ко отцу“, „К Матери“, „К Сродником“, „К Брату“, К Приятелю“ (с. 20);

– за назоваване на позиции в църковната йерархия – „К Вселенскому Патриарху“, „К Митрополиту“, „К Епископу“, „К Архимандриту“, „К Иконому“, „К Священнику“, „К Дякону“, „К Монаху“ (с. 20–21).

В Послательника социалното разслоение на обществото и строго определената градация на длъжностите и службите в църквата са представени в подбора и класификацията на титлите, назоваващи управленски, военни и църковни позиции. Те са подредени в низходящ йерархичен ред – от царя през принца до графа и от генерала до офицера; от патриарха до монаха. Това се отразява и в етикетните определения, с които всяка една от титлите е придружена – от „Его Величеству, Всемилостивейшему Господарю Императору“ до простото „Благороднейшему Г.“ (офицеру – бел. моя, М. М.). Наред с названието *господар* в разглежданите етикетни формули на три места е употребена и формата *государ*⁷ – факт, който говори за възможните източници на наричника.

Тези изрази и езикови схеми, основани на традицията, са свидетелство както за историята на държавнически етикет и протокол, така и за установеността и консервативността на нормата в случаи, в които многократната употреба на петрифициран шаблон от миналото го превръща в готова езикова формула, като му придава нова виталност в променената езикова реалност. Употребените в Послательника изрази като *Ваше величество* („Вашего Императорского Величества“), *Ваше сиятельство* („Его сиятельству“), *Ваше превъзходителство* („Его превосходителству“) са все още живи и се използват за титулуване на благороднически особи, а обръщението *Ваше превъзходителство* е задължително в съвременния български официален административен етикет и в международния протокол. Това е по-редното доказателство за високата стойност на тази на пръв поглед малка „предручна“ книга и приноса ѝ за развитието на българския епистолярен стил и за утвърждаването на българския официален етикет и протокол.

Консервативността на нормата е особено приложима към езиковите формули, отнасящи се „К церковному Чину“ (с. 20). Устойчиви във времето, те са пренесени непроменени и в съвременния църковен протокол: *Ваше преосвященство* („Преосвященнейшему Митрополиту“), *Ваше Высокоблагоевейнство* („Благооевейнешему Иконому“), *Ваше благооевейнство* („К Священнику. Благооевейному в Священникех“), *Ваше преподобие* („К Монаху. Преподобному в Монасех“). Съвсем разбираемо, в Послательника те започват с адреса към Вселенския патриарх, като са изброени

всичките му титли. Интересното и показателното в случая е, че това е един от двата етикетни израза в цялата книга⁸, който е отправен към реално съществуваща, а не фиктивна личност – главата на православната църква по онова време Константин II⁹:

К Вселенскому Патриарху. Всесвятейшему блаженнейшему и мудрейшему Архиепископу, Константинопольскому новаго Рима, и вселенскому Патриарху Г. Г. Константию, Всечестному Отцем Отцу, и Владики (с. 20).

От гледната точка на филологическите възгледи и книжовноезиковите принципи, върху които е изграден Послателникът, може да се отбележи, че използваните примери са свидетелство за концепцията на Бозвели и Васкидович за устройството на книжовния език, който според тях трябва да се обогатява с традиционни езикови елементи, допринасящи за високия стил на епистолярното общуване. Като част от официалната кореспонденция и двете групи езикови формули са представени от изрази, които обикновено съдържат композитни църковнославянски прилагателни, често в архаичната синтетична сравнителна и превъзходна степен: „всемилювейший“, „всеподданейший“, „високопревосходителнейшему“ (с. Б*/19); „мудрословеснейшему“, „прелюбезному“, „единоутробному“ (с. 20), „боголюбивоизбранному“, „високопреподобнейшему“, „благоговейнейшему“, „священнословеснейшему“ (с. 21).

В езиковите формули, изразяващи неформални връзки и формални отношения в неофициалната сфера, като комуникативна интенция е заложено назоваването на водещото качество или добродетел за съответната професия или позиция / роля в семейството – учителят да бъде мъдрословен, ученикът – уважителен, майсторът занаятчия – честен и уважаван, сродникът – почтен и т. н. Наред с това етикетните адреси към членове на семейството и на близкия приятелски кръг отразяват задължението пишещият да покаже и искрено да изговори почитта и любовта, която изпитва към „своите“:

К лекарю. Изряднейшему в лекарех, Г. Г. и прочая.

К Учителю. Мудрословеснейшему Учителю, Г. Г.

К Ученику. Словеснейшему в ученецех, Г. и прочая.

К Художнику. Почтенному шивецу, Г. Г.

Ко отцу. Милостивому отцу моему, Г. Г.

К Матери. Вожденней моей матери, Госпожи.

К Сродником. Честейшему сроднику моему, Г. Г.

К Брату. Прелюбезному, единоутробному брату моему, Г. Г.

К Приятелю. Прежелаемому приятелю, Г. Г. (с. 21).

Като учители и общественици, работещи през целия си живот „за наставление на Болгарските юноши“ (титул), и като строители и ревнители на българския език, за които образоваността, патриотизмът и нравствеността стоят в основата на всичките им инициативи и борби (Радкова/Radkova 1995: 145), Бозвели и Васкидович изразяват своята гражданска позиция и

при представянето на важния за социалните интеракции на човека въпрос за съответстващото на обществения статус на събеседника титулуване. Показателно е, че при изброяването както на държавническите и аристократичните санове, така и на позициите и социалните роли в неофициалната сфера двамата автори не въвеждат съществуващия в Османската империя етикет. Коментирайки титлографията в „Писменник общополезен“ (1835) на Хр. Павлович, Д. Иванова наблюдава същото положение при изложението на „гражданските санове“ (Павлович/Pavlovich 1835: 5–7). Това, както авторката отбелязва, показва изграденото национално чувство за културна принадлежност на възрожденската ни интелигенция и е основната причина османотурската традиция да не окаже влияние върху изграждането на българския епистоларен жанр (Иванова/Ivanova 2021: 82).

Съставен за нуждите на образованието от двама от най-известните възрожденски учители, „Славеноболгарский предручний послателник за наставление на българските юноши“ от Неофит Бозвели и Емануил Васкидович е едно от първите възрожденски ръководства не само по писане на писма, но и по водене на кореспонденция. В унисон с търсенията и усилията на своето времето за възраждане на българското образование и българската култура, за изграждане на новия морал и новото общество, той е модерният учебник, който отговаря на потребностите и социалните взаимодействия на новия „политический человек“ (с. 11), начертавайки езика на неговата писмена комуникация.

Разсъжденията и практическите насоки на двамата автори за правилната структурата, добрата композиция, съставните части и реквизитите на писмото, представящи за пръв път на незапознатия с проблематиката читател особеностите на епистоларния стил, са свидетелство за развитието на българската филологическа мисъл през XIX век. В тях се отразява промененото лице на възрожденския книжовник, който от любослов се превръща в теоретик и изследовател на езика. Овен към задължителното придържане към „Грамматическите правила“ (с. 7), той отправя поглед и към стилистичното оформяне на написаното, към съчиняването като висша форма на „писмянно художество“ (с. 3).

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възрождане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

² Всички цитати от първичните източници са дадени с осъвременен правопис, но със запазени фонетични и морфологични особености и непроменена пунктуация.

³ Вж. Бозвели, Васкидович/Bozveli, Vaskidovich 1835, където е пълното библиографско описание на книгата.

⁴ Издадени под формата на наръчници (учебници) за писане на писма, Послателникът на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович и „Писменник общополезен“ на Христаки Павлович, излезли по едно и също време в споменатата 1835 г., са всъщност първите два български печатни писмовника.

⁵ Хр. Павлович включва и титлата барон (Павлович/Pavlovich 1835: 5).

⁶ Цитираната статия „Первый русский печатный писмовник и его роль в формировании эпистолярной культуры Нового времени“ на руския изследовател Г. Д. Полонски е издадена през 2013 г. в Одеса. В настоящото изследване използвам електронния ѝ вариант – <<https://www.shorturl.at/oСК13>>.

⁷ В своето изследване, посветено на първия руски печатен писмовник „Приклады како пишутся комплименты разные на немецком языке“ от началото на XVIII в., Д. Полонски отбелязва, че думата *государь*, характерна за руската частно-делова и битова писменост, в писмовниците от Новото време е заменена с думата *господин* – директна калка на немското Herr (Полонский/Polonskii 2013: 7–8).

⁸ Вторият е към Иларион, действащия Търновски митрополит по онова време: „К Митрополиту. Преосвященнейшему Митрополиту Терновскаго, и всей Болгарии Ексарху Г. Г-Илариону“ (с. 21).

⁹ Константин II Константинополски е Вселенски патриарх от 30.08.1834 до 8.10.1835 г., което от своя страна е ценна информация в полза на точната датировка на издаването на Послателника – не по-късно от началото на октомври 1835 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Бозвели, Васкидович 1835: *Неофит Бозвели, Ем. Васкидович*. Славеноболгарский предручний послателник за наставление на болгарските юноши. В Крагуевце, У Княжеско-Сербской Типографии.
- Дамянова 1995: *Дамянова, Р.* Писмата в културата на Българското възрождение. Шумен, ГЛУКАС.
- Иванова 2021: *Иванова, Д.* Христаки Павлович и неговите уроци по писмописане в „Писменник общополезен“. – *Чуждоезиково обучение*, № 1, с. 77–87.
- Павлович 1835: *Павлович, Хр.* Писменник общеплезен. В Белграду, У Княжеской Сербской Типографии.
- Полонский 2013: *Полонский, Д. Г.* Первый русский печатный писмовник и его роль в формировании эпистолярной культуры Нового времени. – В: *Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали II міжнародних книгознавчих читань* (Одеса, 18–19 вересня 2012 р.). Одеса, с. 1–12. <<https://www.shorturl.at/oСК13>>.
- Попова 1994: *Попова, В.* Българската стилистика до 50-те години на XX в. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Радкова 1995: *Радкова, Р.* Интелигенцията и нравствеността през Възраждането (XVIII – първата половина на XIX век). София, АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Newbold 2007: *Newbold, W.* Letter Writing and Vernacular Literacy in Sixteenth-Century England. – In: *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity*

- to the Present*. Edited by Carol Poster and Linda C. Mitchell. Columbia, South Carolina, The University of South Carolina Press, pp. 127–140.
- Newbold 2008: *Newbold, W.* Traditional, Practical, Entertaining: Two Early English Letter-Writing Manuals. – *Rhetorica*. Vol. 26, N 3, pp. 267–300.

REFERENCES

- Bozveli, Vaskidovich 1835: *Neofit Bozveli, Em. Vaskidovich*. Slavenobolgarskiy predruchniy poslatelnik za nastavlenie na bolgarskite yunoshi. V Kraguevtse, U Knyazhesko-Serbskoy Tipografii.
- Damyanova 1995: *Damyanova, R.* Pismata v kulturata na Balgarskoto vazrazhdane. Shumen, GLUKAS.
- Ivanova 2021: *Ivanova, D.* Hristaki Pavlovich i negovite urotsi po pismopisanie v “Pismennik obshtopolezen”. – *Chuzhdoezikovo obuchenie*, N 1, s. 77–87.
- Newbold 2007: *Newbold, W.* Letter Writing and Vernacular Literacy in Sixteenth-Century England. – In: *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*. Edited by Carol Poster and Linda C. Mitchell. Columbia, South Carolina, The University of South Carolina Press, pp. 127–140.
- Newbold 2008: *Newbold, W.* Traditional, Practical, Entertaining: Two Early English Letter-Writing Manuals. – *Rhetorica*. Vol. 26, N 3, pp. 267–300.
- Pavlovich 1835: *Pavlovich, Hr.* Pismennik obshtepolezen. V Belgradu, U Knyazheskoy Serbskoy Tipografii.
- Polonskiy 2013: *Polonskii D. G.* Pervyi russkii pechatnyi pisymovnik i ego rol' v formirovanii epistol'yarnoy ku'l'tury Novogo vremeni. – In: *Starodruki i ridkisni vidannia v universitets'kii bibliotetsi: materialii II mizhnarodnih knigoznavchih chitan'* (Odesa, 18–19 veresnya 2012 r.). Odessa, 2013, s. 1–12. <<https://www.shorturl.at/oCK13>>.
- Popova 1994: *Popova, V.* Balgarskata stilistika do 50-te godini na XX v. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Radkova 1995: *Radkova, R.* Inteligentsiyata i npravstvenostta prez Vazrazhdaneto (XVIII – parvata polovina na XIX vek). Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”.

✉ *Гл. ас. д-р Мария Мицкова*

Департамент за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
бул. България 236, 4027 Пловдив, България

✉ *Assist. Prof. Maria Mitskova, PhD*

Department of Language and Specialized Training of Foreign Students
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
236 Bulgaria Blvd., 4027 Plovdiv, Bulgaria